

Evaluatiedomeinen in de Nederlandse literatuurkritiek

Yvette Linders en Esther op de Beek ¹

Beoordelingscriteria die door recensenten worden gebruikt, geven een beeld van de literatuurkritiek op een bepaald moment en van ontwikkelingen in de tijd. Om zicht te krijgen op de gebruikte criteria is een analyse-instrument ontwikkeld, dat in een pilot-onderzoek is getest. Met behulp van het analyse-instrument zijn recensies uit 1955 en 1995 geanalyseerd door twee codeurs. Deze analyse gaf een indicatie van welke criteria veel voorkwamen in recensies in de geanalyseerde jaren en van eventuele ontwikkelingen hierin. Na deze kwantitatieve analyse is voor een aantal categorieën een kwalitatieve analyse uitgevoerd waarbij uitspraken uit recensies meer inhoudelijk zijn bekeken. Dit pilotonderzoek toetst niet alleen de bruikbaarheid van het instrument, maar geeft ook een indicatie van de mogelijkheden ervan. De categorisering met behulp van het instrument maakt kwantitatieve ontwikkelingen zichtbaar die in een kwalitatieve analyse nader worden verkend, waarbij oordelen van recensenten inhoudelijk bestudeerd worden.

1 Inleiding

Om een goed beeld te krijgen van de Nederlandse literatuurkritiek en de ontwikkelingen daarbinnen, is het van belang te bepalen op grond van welke criteria critici tot hun oordeel over een literair werk komen en kwamen. Schellens en Verhoeven (1994) onderscheiden verschillende soorten argumentatie, waaronder argumentatie op basis van waarderingsregels, die volgens hen vaak te verwachten is in literatuur- en kunstkritiek. Schellens en Verhoeven stellen: 'Een waarderingsregel kan meer beoordelingscriteria tegelijkertijd bevatten.' (p. 94). Daarbij geven ze het volgende voorbeeld: 'De ideale vakantieplaats is voor mij: een niet te drukke badplaats met gegarandeerd mooi weer, veel terrasjes, mogelijkheden voor interessante uitstapjes en zo weinig mogelijk Nederlanders.' (p. 94). In de literatuurkritiek zou een waarderingsregel mogelijk zijn als 'Een goede historische roman is voor mij: een roman waarin de feiten kloppen met de werkelijkheid, waarbij de lezer vanaf de eerste pagina al gegrepen wordt door het verhaal, terwijl hij ook nog eens iets leert over hoe de wereld in elkaar zit.' Deze waarderingsregel bevat drie verschillende evaluatiecriteria. Wanneer voor een bepaalde periode de gevonden criteria bij elkaar gezet worden en worden vergeleken met de criteria die in een andere periode gevonden worden, geeft dat inzicht in welke eigenschappen van literaire werken een rol speelden bij het beoordelen ervan en verschuivingen binnen die eigenschappen.

Om generaliseerbare uitspraken te kunnen doen over literatuurkritiek en ontwikkelingen daarbinnen is het van belang dat een zo groot mogelijk corpus recensies bestudeerd wordt. Er zijn in het verleden naast case-studies wel een aantal empirisch opgezette studies naar literatuurkritiek gedaan, bijvoorbeeld door Schmuck (1981) en Buurman (1996). Deze empirische studies richtten zich echter niet op beoordelingscriteria.

Bij case-studies is het vergelijken van individuele waarderingsregels of criteria nog mogelijk, maar bij een groter corpus zijn de uitspraken waaruit blijkt hoe de criticus tot zijn oordeel is gekomen alleen te overzien wanneer ze in categorieën ingedeeld worden. Er zijn verschillende voorstellen gedaan om evaluatiecriteria in de lite-

ratuurkritiek in categorieën in te delen. Verhoeven (1988) geeft een overzicht van modellen van Mooij (1973), Boonstra (1979) en Praamstra (1984), en stelt zelf ook een indeling voor. Praamstra (1984) baseert zijn model op de indeling van Aschenbrenner (1974) van criteria die voor kunnen komen in de kunstkritiek.

Fopma (1999) heeft standpunten in de literatuurkritiek op een andere manier geanalyseerd: hij geeft geen model voor de indeling van evaluatieve uitspraken, maar hij bekijkt de verschillende vormen waarin criteria kunnen voorkomen. Zo kunnen volgens Fopma oordelen op een algemene schaal van positief tot negatief geplaatst worden (variërend van bijvoorbeeld *mooi* tot *vreselijk*), maar ook op een specifiekere schaal, waarbij het besproken werk vergeleken wordt met bijvoorbeeld andere werken van dezelfde auteur of binnen hetzelfde genre.

De bestaande modellen voor het indelen van criteria hebben een aantal zwakke punten. Ten eerste is het aantal categorieën over het algemeen te beperkt, waardoor óf een groot deel van de criteria niet ingedeeld kan worden, óf de categorieën zo ruim worden dat veel criteria in meerdere categorieën passen. Ten tweede bestaan een aantal eerdere modellen uit hoofd- en subcategorieën. Elke subcategorie is aan één hoofdcategorie gekoppeld en kan niet aan een andere hoofdcategorie verbonden worden. Boonstra (1979) bijvoorbeeld onderscheidt de hoofdcategorie ‘Argumenten waarbij het literaire werk beoordeeld wordt in relatie tot de lezer’, met daarbij onder andere de subcategorie ‘het didactisch argument’, wat inhoudt dat de criticus een boek positief beoordeelt wanneer het de kennis of ervaring van de lezer verrijkt. Wanneer een criticus zegt dat het goed is dat er uit dit boek iets te leren valt over hoe de wereld in elkaar zit, is er nog steeds sprake van een didactisch argument, maar dit zou ook goed passen in Boonstra’s hoofdcategorie ‘argumenten waarbij het literaire werk beoordeeld wordt in relatie tot de werkelijkheid’. Bij deze hoofdcategorie is echter geen subcategorie ‘didactiek’, waardoor de uitspraak van deze criticus niet in deze hoofdcategorie geplaatst kan worden, ook al zou deze daar heel goed in passen.

Om deze problemen op te lossen is, op basis van de eerder genoemde modellen, een nieuw analyse-instrument ontwikkeld (Figuur 1), waarbij gestreefd is naar een hanteerbaar aantal zo goed mogelijk begrensde categorieën, waarmee toch voldoende onderscheid gemaakt kan worden. Hierbij wordt gecodeerd welke eigenschappen de criticus aan aspecten van een literair werk toekent, waardoor er meer combinatiemogelijkheden zijn dan bij de bestaande modellen. In theorie kan elke eigenschap namelijk aan elk aspect gekoppeld worden, hoewel in de praktijk niet alle combinaties zullen voorkomen.

In de linkerkolom van het instrument staan *aspecten* van het werk die beoordeeld kunnen worden, zoals stijl, structuur en setting. In de tweede kolom staan de *eigenschappen* die in meer of mindere mate van toepassing kunnen zijn op of aanwezig kunnen zijn in de aspecten uit de eerste kolom. Zo kan ‘humor’ zowel gekoppeld worden aan stijl, bijvoorbeeld wanneer de grappige of humoristische vertelstijl geprezen wordt, maar ook aan het aspect plot, wanneer de verhaallijn grappig wordt gevonden. Op deze manier ontstaan in de analyse codes die in ieder geval een letter en een cijfer bevatten (bijvoorbeeld A6 in het geval van een grappige stijl) maar die ook uitgebreider kunnen zijn. Wanneer de stijl van de dialogen grappig wordt gevonden, wordt bijvoorbeeld de code AE6 (stijl-dialogen-humor) toegekend en wanneer niet helemaal duidelijk is wat de auteur de lezer nu precies probeert te leren dan zou dat kunnen leiden tot een code K11,7 (auteursintentie-didactiek-helderheid).

<i>Aspect</i>	<i>Eigenschap</i>	<i>Kader</i>
A) Stijl (taal/ toon)	1) Efficiëntie	I) Teksten van andere
B) Structuur	2) Samenhang/ stabiliteit	auteurs
C) Setting	3) Grootte/ kracht	II) Lezer
D) Plot	4) Vitaliteit	III) Auteur
E) Dialogen	5) Intellect	
F) Personages	6) Humor	
G) Thema (idee)	7) Helderheid	
H) Symboliek	8) Realiteit	
I) Uiterlijk	9) Identificatie	
J) Titel	10) Emotionaliteit	
K) Auteur (incl. intentie)	11) Didactisch vermogen	
L) Overig (geheel)	12) Religieus gehalte	
	13) Politiek gehalte	
	14) Moraliteit overig	
	15) Originaliteit	
	16) Overig	

Figuur 1 Analyse-instrument voor evaluatiedomeinen in de literatuurkritiek. (Een evaluatie-domein bestaat uit een of meer aspecten en een of meer eigenschappen. Aan de domeincode kan, indien nodig, een Romeins cijfer uit de derde kolom worden toegevoegd om de uitspraak in een kader te plaatsen.)

De combinatie van het aspect van het werk dat besproken wordt en de eigenschap die aan dat aspect wordt toegekend, wordt het evaluatiedomein genoemd. Dit evaluatie-domein laat zien op welk gebied de criticus een uitspraak doet. Wanneer een criticus zegt dat hij de personages in een roman ongeloofwaardig vindt, valt zijn uitspraak binnen het domein 'personages-realiteit'. Uit de door een criticus gebruikte domeinen is af te leiden welke criteria hij hanteert. Hoewel de uitspraak 'de personages zijn ongeloofwaardig' nog geen evaluatiecriterium is waarin de criticus een oordeel (goed/niet goed) koppelt aan de besproken eigenschap, laat deze uitspraak wel zien dat voor de recensent de geloofwaardigheid of realiteit van de personages een rol speelt.

De eerste twee kolommen worden dus gebruikt om aan te geven in welk domein de criticus een evaluatieve uitspraak doet. De derde kolom kan gebruikt worden om de uitspraak in een bepaald kader te plaatsen: wanneer een oordeel geen absoluut oordeel is, maar een relatief oordeel dat alleen van toepassing is in een expliciet aangeduide context, dan wordt een Romeins cijfer uit de derde kolom toegevoegd. Uit de opmerking 'Deze schrijver heeft een prettigere schrijfstijl dan Kluun' is niet af te leiden of de stijl van het besproken boek in absolute zin positief beoordeeld wordt. Wel is duidelijk dat de stijl binnen een bepaalde context positief beoordeeld wordt, namelijk in vergelijking met de stijl van een andere auteur. Bij dergelijke uitspraken wordt een I toegevoegd aan de domeincode. Dijkstra (1989) noemt dergelijke gevallen waarbij een auteur in de 'literaire hiërarchie' wordt geplaatst 'waardetoekennende' en 'waardever-grotende/waardeverkleinende' mentions (naar aanleiding van Rosengrens *mentionmethode*). Haar indeling in verschillende soorten mentions is gericht op onderzoek naar canonvorming. In het hier besproken onderzoek staan canonvorming en literaire hiërarchie niet centraal. In dit geval wordt alleen een I toegevoegd aan de code wanneer het noemen van de auteur het oordeel van de criticus relatief maakt. Bij de andere soorten mentions die Dijkstra onderscheidt, waarbij alleen een vergelijking wordt gemaakt met andere auteurs terwijl het oordeel over het besproken werk een absoluut oordeel blijft, wordt in het hier besproken analyse-instrument geen I toegevoegd aan de code. Wel wordt er in gevallen waarbij een werk niet wordt afgezet tegen een speci-

fieke auteur, maar tegen een genre (bijvoorbeeld ‘Dit boek is beter dan andere streekromans’) een I toegevoegd aan de code. Wanneer een criticus stelt dat een werk ongechikt is voor een bepaald type lezer of juist door een specifiek type lezer gewaardeerd zal worden, dan kan aan de code een II worden toegevoegd. Deze II maakt dan duidelijk dat het oordeel misschien niet in absolute zin geldt, maar in ieder geval wel voor bepaalde lezers. Ook de III maakt duidelijk dat het genoemde oordeel mogelijk geen absoluut oordeel is. In dit geval gaat het om oordelen waarbij het besproken werk wordt afgezet tegen ander werk van dezelfde auteur. Dit is bijvoorbeeld het geval als een criticus zegt dat het nieuwste werk van Brusselmans beter is dan zijn eerdere werken.

Dit analyse-instrument is getoetst in een pilotonderzoek, waarbij recensies uit twee jaren met elkaar vergeleken zijn op basis van een analyse door twee codeurs. Deze pilot kan informatie opleveren over de toepasbaarheid van het analyse-instrument. De interbeoordelaarsbetrouwbaarheid kan worden bepaald en categorieën die nog onduidelijk zijn, of die te ruim of te krap zijn, kunnen voor vervolgonderzoek worden aangepast op basis van de resultaten van dit onderzoek. Bovendien is dit onderzoek een eerste verkenning van recensies in de twee jaren die centraal staan, 1955 en 1995. Naast de toepassing van het analyse-instrument en een presentatie van de kwantitatieve resultaten, zal ook een korte kwalitatieve analyse worden uitgevoerd om de noodzaak en mogelijkheden van een dergelijke analyse te illustreren.

2 Methode

2.1 Materiaal

In dit onderzoek zijn in totaal 50 prozarecensies uit twee verschillende jaren geanalyseerd: 25 recensies verschenen in Nederlandse dagbladen in 1955 en de andere 25 verschenen in Nederlandse dagbladen in 1995. De recensies zijn afkomstig uit vijf verschillende kranten die in allebei de jaren verschenen: *Trouw*, *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad* (in 1955 *Algemeen Handelsblad*), *Het Parool* en uit het *Algemeen Dagblad*. Per jaar zijn uit elk van deze kranten willekeurig vijf recensies geselecteerd. De geselecteerde recensies zijn in een random volgorde door de auteurs geanalyseerd om leer- en vermoedheidseffecten in de vergelijking van de twee jaartallen zoveel mogelijk te voorkomen.

2.2 Procedure

De codeurs hebben, na ontwikkeling van het analyse-instrument en het schriftelijk vastleggen van een toelichting op de categorieën, de 50 geselecteerde recensies in dezelfde volgorde geanalyseerd. Eerst lazen ze een volledige recensie. Daarna lazen ze dezelfde recensie opnieuw, waarbij uitspraken gemarkeerd werden waarin een oordeel, criterium of domein te herkennen was. Aan de gemarkeerde uitspraken zijn vervolgens aan de hand van het analyse-instrument domeincode toegekend. De uitspraken met bijbehorende codes werden in een bestand ingevoerd. Daarna zijn de bestanden van beide codeurs samengevoegd en vergeleken. Op basis van die vergelijking is de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid bepaald.

Vervolgens vergeleken de codeurs hun eigen analyse met de andere analyse, zonder overleg, en konden zij op basis van die vergelijking hun eigen analyse aanpassen waar ze dat nodig achtten. Als een codeur de analyse van de andere codeur beter

vond dan de oorspronkelijke eigen opvatting, kon ze besluiten van haar eigen code af te stappen en de analyse van de ander over te nemen of eventueel zelfs een nieuwe code toe te kennen. Na deze tweede analyseronde is opnieuw de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid bepaald.

Daarna overlegden de codeurs over de uitspraken waar ze het nog niet over eens waren. Dit overleg leverde uiteindelijk één gezamenlijke analyse van het corpus op.

Aan de hand van deze gezamenlijke analyse kon bepaald worden welke domeincodes veel voorkwamen. Ook konden eventuele ontwikkelingen of verschuivingen tussen 1955 en 1995 worden gesignaleerd. In een kwalitatieve analyse konden deze vervolgens verder worden bekeken. Door alle uitspraken met een bepaalde code uit het gehele corpus te verzamelen, kon bepaald worden hoe de gevonden ontwikkelingen er in de praktijk uitzagen. Veranderingen in woordgebruik en in invulling van bepaalde domeinen kwamen op deze manier aan het licht.

3 Resultaten

3.1 Interbeoordelaarsbetrouwbaarheid

De ene codeur markeerde in de 50 recensies in totaal 492 uitspraken en de andere codeur markeerde 483 uitspraken. In 315 gevallen kenden beide codeurs aan dezelfde uitspraak een domeincode toe. Dit betekent dat 47,7% van de 660 in totaal gemarkeerde uitspraken door beide codeurs van een code voorzien is.

Na de eerste analyseronde is de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid bepaald voor de uitspraken waarbij de codeurs het erover eens waren dat er een criterium of oordeel te herkennen was. Met andere woorden: de uitspraken waaraan allebei de codeurs een code hadden toegekend. Aangezien de codes meerdere aspecten en meerdere eigenschappen kunnen bevatten, zijn er veel combinatiemogelijkheden, waardoor een vergelijking van de volledige toegekende codes niet mogelijk is. Daarom is bij het bepalen van de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid gekeken naar een aspect en een eigenschap per code. Dit leverde een goede Cohen's kappa (.65) op voor de categorisering van beoordeelde aspecten (de letters) en een redelijke Cohen's kappa (.58) voor de categorisering van beoordeelde eigenschappen (de cijfers).

Na deze eerste analyseronde hebben de codeurs hun eigen analyse vergeleken met de analyse van de andere codeur, zonder daarbij te overleggen. Op basis van deze vergelijking hebben ze hun eigen analyse aangepast waar ze dat wenselijk achtten. De op deze manier verkregen nieuwe analyses zijn weer met elkaar vergeleken, waarbij de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid opnieuw is vastgesteld voor de uitspraken waaraan beide codeurs een code hadden toegekend. Voor de letters was de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid nog steeds goed te noemen (Cohen's kappa .74). Voor de cijfers was de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid verbeterd en ook goed te noemen (Cohen's kappa .66). In onderling overleg kwamen de codeurs tot een definitieve analyse.

3.2 Domeinen: kwantitatieve resultaten

In de definitieve analyse werden 595 uitspraken gemarkeerd. 307 van deze uitspraken werden gemarkeerd in recensies die verschenen in 1955, de overige 288 gemarkeerde uitspraken kwamen uit recensies uit 1995. In Tabel 1 is te zien welke aspecten van literaire werken vaak geëvalueerd werden in de geanalyseerde recensies en welke as-

pecten minder vaak voorkwamen. In 1955 zijn de meest besproken aspecten ‘stijl’, ‘auteur’ en ‘personages’. De grootste categorie in dat jaar is ‘overig’, waarin ook uitspraken over het gehele werk geplaatst zijn. In de analyse van het corpus uit 1995 is de categorie ‘overig’ ook het grootst, net als in 1955 gevolgd door de categorie ‘stijl’. Ook ‘auteur’ blijkt in 1995 een veelbesproken aspect in recensies. In 1995 waren in het geanalyseerde corpus ook veel uitspraken over ‘plot’ aanwezig.

Tabel 1 Beoordeelde aspecten (frequenties en percentages) in recensies in 1955 en 1995. (Codes kunnen meerdere letters bevatten, daarom is de som van de percentages meer dan 100.)

Aspect	1955		1995	
	Aantal	%	Aantal	%
A Stijl (taal, toon)	70	22,8	60	20,8
B Structuur	10	3,3	25	8,7
C Setting	23	7,5	14	4,9
D Plot	21	6,8	55	19,1
E Dialogen	3	1,0	7	2,4
F Personages	36	11,7	21	7,3
G Thema (incl. idee)	26	8,5	18	6,3
H Symboliek	1	0,3	2	0,7
I Uiterlijk (incl. presentatie)	4	1,3	1	0,3
J Titel	3	1,0	0	0,0
K Auteur (incl. intentie)	50	16,3	37	12,8
L Overig (incl. geheel)	114	37,1	101	35,1

Bij vergelijking van de uitspraken uit 1955 en 1995 vallen een aantal ontwikkelingen op. Zo blijkt dat 19,1% van de uitspraken in 1995 betrekking had op de ‘plot’, terwijl die categorie maar in 6,8% van de uitspraken uit 1955 aan bod kwam. Ook op het gebied van ‘structuur’ lijkt er sprake te zijn van een verschuiving. Terwijl in 1955 slechts aan 3,3% van de uitspraken een code ‘structuur’ is toegekend, komt dit in 1995 bij 8,7% van de uitspraken voor.

In Tabel 2 is te zien welke eigenschappen veel in de beoordeling betrokken worden in de geanalyseerde recensies. In 1955 zijn de meest voorkomende eigenschappen ‘realiteit’ (16,0%) en ‘originaliteit’ (13,4%). Bovendien blijkt bij uitspraken uit 1955 de code ‘overig’ veel (18,2%) toegekend te worden. In 1995 zijn de drie meest voorkomende eigenschappen ‘samenhang/ stabiliteit’ (komt voor in 16,0% van de uitspraken), ‘intellect’ (14,2%) en ‘helderheid’ (13,5%).

Ook in de kolom ‘eigenschappen’ lijken een aantal verschuivingen plaats te vinden tussen 1955 en 1995. In 1955 werd aan 5,9% van de uitspraken de code voor ‘helderheid’ toegekend, terwijl die code in 1995 aan 13,5% van de uitspraken werd verbonden (zie Tabel 2). Een aantal andere eigenschappen lijkt in 1995 juist minder voor te komen dan in 1955. De code voor ‘overig’ werd minder vaak toegekend (van 18,2% in 1955 naar 12,5% in 1995), net als de code voor ‘realiteit’ (van 16,0% naar 9,0%) en voor ‘moraliteit overig’ (van 8,1% naar 2,1%) (zie Tabel 2).

Tabel 2 *Beoordeelde eigenschappen (frequenties en percentages) in recensies in 1955 en 1995. (Codes kunnen meerdere letters bevatten, daarom is de som van de percentages meer dan 100.)*

<i>Eigenschap</i>	1955		1995	
	<i>Aantal</i>	<i>%</i>	<i>Aantal</i>	<i>%</i>
1 Efficiëntie	10	3,3	12	4,2
2 Samenhang/ Stabiliteit	34	11,1	46	16,0
3 Grootte/ Kracht	36	11,7	37	12,8
4 Vitaliteit	19	6,2	19	6,6
5 Intellect	36	11,7	41	14,2
6 Humor	10	3,3	19	6,6
7 Helderheid	18	5,9	39	13,5
8 Realiteit	49	16,0	26	9,0
9 Identificatie	8	2,6	5	1,7
10 Emotionaliteit	34	11,1	37	12,8
11 Didactisch vermogen	2	0,7	1	0,3
12 Religieus gehalte	6	2,0	0	0,0
13 Politiek gehalte	3	1,0	2	0,7
14 Moraliteit overig	25	8,1	6	2,1
15 Originaliteit	41	13,4	28	9,7
16 Overig	56	18,2	36	12,5

Het aantal oordelen dat is gerelateerd aan teksten van andere auteurs, een bepaald type lezer of een bepaalde auteur was hoger in recensies uit 1955 dan in recensies uit 1995 (zie Tabel 3).

Tabel 3 *Absolute en relatieve oordelen (frequenties en percentages) in recensies in 1955 en 1995.*

<i>Oordeel</i>	1955		1995	
	<i>Aantal</i>	<i>%</i>	<i>Aantal</i>	<i>%</i>
Absoluut	276	89,9	274	95,1
Relatief				
Gerelateerd aan teksten van andere auteurs	11	3,6	10	3,5
Gerelateerd aan lezer	13	4,2	3	1,0
Gerelateerd aan auteur	7	2,3	1	0,3
Totaal uitspraken	307		288	

Naast de hierboven gegeven overzichten van aspecten en eigenschappen, kan ook vergeleken worden hoe vaak verschillende combinaties van aspecten en eigenschappen voorkomen. Per domein kan dan in kaart gebracht worden hoe vaak dat domein aan de gemarkeerde uitspraken is toegekend. In verband met de beschikbare ruimte worden de kwantitatieve gegevens van deze combinaties hier niet besproken.

3.3 Domeinen: kwalitatieve resultaten

De volgende stap om meer te weten te komen over verschuivingen en ontwikkelingen in de gebruikte domeinen is een kwalitatieve analyse, waarbij gekeken wordt naar de invulling van de verschillende aspecten en eigenschappen. In deze paragraaf zullen achtereenvolgens een aspect, een eigenschap en een kader van een relatief oordeel nader bekeken worden. Er is hier gekozen voor het bespreken van categorieën waarbij in de kwantitatieve fase een verschil tussen peiljaren werd gevonden. Omdat er in deze categorieën sprake lijkt te zijn van een ontwikkeling, zijn ze interessant om in een

kwalitatieve analyse verder te bestuderen. Het is echter mogelijk dat categorieën zonder kwantitatieve verschuivingen ook interessante ontwikkelingen laten zien in een kwalitatieve analyse. Daarom zullen ook deze categorieën verder geanalyseerd moeten worden in het vervolg op deze pilotstudie. Om overeenkomsten of ontwikkelingen te demonstreren zullen uitspraken geciteerd worden die betrekking hebben op het besproken aspect, de eigenschap of het kader. Het komt regelmatig voor dat aan een uitspraak meerdere domeincodes gekoppeld zijn. Wanneer een criticus zegt dat de personages en de setting volkomen ongeloofwaardig zijn, wordt de eigenschap 'realiteit' aan twee aspecten gekoppeld: 'personages' en 'setting'. Ook bij onderstaande voorbeelden zijn mogelijk meer codes toegekend dan er nu worden uitgelicht en besproken.

Kwantitatief gezien was bij de aspecten de grootste verandering te vinden in 'plot' (zie Tabel 1). In het corpus uit 1995 waren meer uitspraken over 'plot' te vinden dan in 1955. De vraag is nu hoe die uitspraken in de verschillende jaren eruitzien en of er daarin verandering te zien is. De grootste verandering op het gebied van 'plot' lijkt plaats te vinden bij de eigenschap 'helderheid'. In 1955 komt de combinatie 'plot'- 'helderheid' voor in drie uitspraken, afkomstig uit twee recensies, waaronder die over *De Duivel en de Maagd* van Hubert Lampo (voorbeeld 1).

- (1) Lampo schreef het leven van de massa-moordenaar fragmentarisch. Wie niets van de figuur afweet, krijgt in het boek steeds achteraf te horen wat er eigenlijk aan de hand was met de hoofdfiguur. Dat is onzes inziens een fout. Met name wanneer het gaat om de moorden die De Laval bedreef, laat de auteur de lezer in onwetendheid. (*Trouw*, 12 november 1955)

In de andere twee uitspraken met de combinatie 'plot'-'helderheid' blijkt ook dat de recensent er prijs op stelt wanneer de plot helder is zonder te veel duiding.

In 1995 zijn 10 uitspraken gemarkeerd waarbij er gesproken wordt over de helderheid van de plot. Sommige van deze uitspraken lijken op uitspraken uit 1955. In 1995 zien we echter ook iets anders: een te heldere plot kan als een negatieve eigenschap worden gezien, zoals in voorbeeld (2) over Leon de Winters *Zionoco*.

- (2) Een zwakte is dat De Winter zich niet beperkt tot het suggereren en voelbaar maken van Sols worsteling, maar ook nog eens expliciet meent te moeten benoemen wat we al begrepen hadden. Dan lezen we: "Jarenlang had hij met de gedachte geleefd dat hij de verwarring van zijn jeugd overwonnen had, maar wat hij nu beleefde was niets minder dan de overtreffende trap van zijn zwakke periode", "hij was niet bij machte om zichzelf van zijn verlangens en obsessies los te snijden" of "hij stond op het punt om zijn toekomst te verspeelen". Het wemelt van dergelijke ronkende resums. Een onderschatting van de lezer. (*Het Parool*, 1 december 1995)

In 1955 is een dergelijke uitspraak in het nu geanalyseerde corpus niet te vinden. Een andere mogelijkheid die in dit corpus alleen in 1995 werd gevonden, is het positief waarderen van onduidelijkheid in de plot, zoals in voorbeeld (3) waarin *De laatste vrijheid* van Frank Martinus Arion wordt besproken.

- (3) De laatste vrijheid is een rijk boek dat je doet hopen dat de schrijver niet wéér zestien jaar zal wachten voordat hij er nog een schrijft. Het is ook bui-

tengewoon spannend. Want: zal die vulkaan inderdaad exploderen? En: krijgen ze elkaar? (*Algemeen Dagblad*, 14 april 1995)

In voorbeeld (3) gaat het om de aanwezigheid van spanning in een roman. Omdat deze spanning voortkomt uit het feit dat onduidelijk is hoe het verhaal verder zal gaan of af zal lopen, zijn dergelijke uitspraken ook in het domein ‘plot’-’helderheid’ geplaatst.

In het nu geanalyseerde corpus lijkt de combinatie ‘plot’-’helderheid’ vaker en gevarieerder besproken te worden in 1995 dan in 1955, waar binnen dit domein nu alleen positieve oordelen over een heldere plot werden gevonden.

Een soortgelijke vergelijking kan gemaakt worden voor de eigenschappen uit de tweede kolom van het analyse-instrument. In Tabel 2 is te zien dat in het geanalyseerde corpus meer uitspraken over de eigenschap ‘realiteit’ te vinden waren in 1955 dan in 1995. Wanneer de gevonden uitspraken over ‘realiteit’ nu verder bestudeerd worden, wordt er meer duidelijk over de invulling van deze eigenschap in de verschillende jaren. De verschillen binnen ‘realiteit’ blijken vooral te zitten in de aspecten ‘stijl’ (10 uitspraken over ‘stijl’-’realiteit’ in 1955, 0 in 1995), ‘setting’ (15 uitspraken in 1955 en 4 in 1995) en ‘personages’ (12 uitspraken in 1955 en 2 in 1995). Wanneer dan vervolgens binnen de combinatie ‘setting’-’realiteit’ gekeken wordt naar de invulling van dit domein, dan blijkt dat in het corpus uit 1955 vooral het realistisch schetsen van een sfeer of milieu positief gewaardeerd wordt, zoals in voorbeeld (4) over *De linkerhand* van Alfred Kossmann.

- (4) Het knappe van deze “conte cruel” is de zeer overtuigende schets van het milieu, waarin Vrede en zijn vrienden verkeren en waarvan een enigszins opgeschroefd bohémienachtig feestje met weinig details volkomen zichtbaar is gemaakt. (*Het Parool*, 15 oktober 1955)

Ook in 1995 wordt meestal positief geoordeeld over een realistische setting, zoals te zien in voorbeeld (5) uit een recensie over *Dichter op de Zeedijk* van Kees van Beijnum.

- (5) Die indruk wordt versterkt door de enorme rijkdom aan details die maken dat je, ook al ben je zelf niet in een café opgegroeid en heb je nog nooit een biljarttafel van anderen gezien, de geur van de jaren vijftig bijna kunt opsnuiven. Van Beijnum schrijft zonder nostalgie, maar met liefde over die tijd waarin vrouwen ‘tante’ heetten en mannen ‘ome’ en iedereen Miss Blanche rookte. (*Algemeen Dagblad*, 9 juni 1995)

In allebei de jaren zijn uitzonderingen aan te wijzen op de positieve beoordeling van een realistische setting, die bovendien overeenkomsten blijken te vertonen, zoals te zien in voorbeeld (6), uit een recensie over Teun Lasts *De existentie van Wladimir Dronkers*, en voorbeeld (7) uit een recensie over *Vis voor iedereen* van Gijs IJlander.

- (6) Maar zelfs de verbeterde chroniqueur of de “keiharde ontmaskeraar” die de auteur zou willen zijn, gaat schuil achter het sprekend-gelijkend naschilderen van kamertjesmufheid. (*Het Parool*, 26 januari 1955)
- (7) De beschreven werkelijkheid is obligaat en herkenbaar, dus de charme moet ‘m vooral zitten in het plot. (*Het Parool*, 23 juni 1995)

Uit deze voorbeelden blijkt dat de geschetste werkelijkheid volgens de critici niet te saai of te herkenbaar mag zijn. Hoewel er in 1955 meer uitspraken over realiteit worden gedaan dan in 1995, blijkt dus dat de uitspraken die in beide jaren gedaan worden op het gebied van 'setting'-'realiteit' wel sterke overeenkomsten vertonen.

Ook in de derde kolom van het analyse-instrument is na de kwantitatieve analyse een ontwikkeling te zien die met een kwalitatieve analyse nader bestudeerd kan worden. In het corpus uit 1955 kwam het 13 keer voor dat een oordeel niet absoluut gesteld werd, maar een relatief oordeel was met betrekking tot een beperkte groep lezers. In 1995 kwam dit 3 keer voor. Een kwalitatieve analyse laat in dit geval zien dat er ook inhoudelijk een ontwikkeling heeft plaatsgevonden in deze categorie. In 1955 zijn twee soorten uitspraken te onderscheiden. Om te beginnen zijn er uitspraken waarbij een oordeel geldt voor bepaalde lezers, zoals in voorbeeld (8) over *Afke* van Henk Bleekers.

- (8) Zo is dan ook dit zoveel-honderdste Nederlandse boek-over-een-kind een niet eens zo slechte (want ongevaarlijke) aanvulling van de uitleenvoorraad der leesbibliotheken. Derzelver klanten - de vrouwelijke vooral - kunnen er een leesdagje mee vullen. Precies op het voorgeschreven ogenblik (herenigde jonge liefde op een bank in het maanlichte park) kunnen zij de geijkte traan wegpinken en na genoten lectuur-consumptie zijn ze er niet slechter op geworden. Maar ook niet beter. (*Het Parool*, 16 maart 1955)

Het andere type is niet zozeer een nadere bepaling van welke lezer het boek zal kunnen waarderen, maar eerder een leesadvies waarbij wordt aangegeven voor welke lezers het boek geschikt of ongeschikt is, zoals in voorbeeld (9), uit een recensie over *Scherpen langs de hemel* van G. van Walcheren.

- (9) Een heel knap boek, niet geschikt voor de jeugd. (*Trouw*, 26 november 1955)

In 1995 zijn dergelijke leesadviezen niet terug te vinden in het corpus, alleen uitspraken van het eerste type werden gevonden, zoals de uitspraak in voorbeeld (10), uit de al eerder genoemde recensie over Gijs IJlanders *Vis voor iedereen*, waarbij de criticus een bezwaar noemt dat geldt voor de literaire lezer, maar nog niet per se voor alle lezers.

- (10) Bedoeld 'bezwaar' is dan dat de literaire lezer achterblijft met een leeg gevoel omdat de verhalen hem noch formeel, noch thematisch iets nieuws te bieden hebben aangaande bijvoorbeeld 'de raadsels van het menselijk bestaan', waar de achterflap van rept. (*Het Parool*, 23 juni 1995)

4 Conclusies en discussie

Om inzicht te krijgen in ontwikkelingen in de literatuurkritiek is een analyse-instrument nodig dat bij bestudering van een groter corpus goed hanteerbaar en betrouwbaar is, en dat gedetailleerd genoeg is om interessante ontwikkelingen in de tijd aan het licht te brengen. We bespreken eerst de hanteerbaarheid van het door ons ontwikkelde instrument en daarna de inhoudelijke mogelijkheden ervan.

Bij analyse door twee codeurs bleek dat zij in ongeveer de helft van de gevallen dezelfde uitspraken markeerden. Bij vergelijking van de eigen analyse met de ana-

lyse van de andere codeur en bij de daarop volgende overleggronde, bleek dat beide codeurs vonden dat ze codes over het hoofd hadden gezien. Om een zo volledig mogelijke analyse te krijgen, kunnen recensies dus het best door meer dan een codeur geanalyseerd worden, om zo min mogelijk uitspraken over het hoofd te zien. Bij de uitspraken die door beide codeurs gemarkeerd waren, bereikten de codeurs wel een redelijke tot goede overeenstemming over de categorisering en na vergelijking zelfs een goede overeenstemming. Op basis van de bespreking kan het analyse-instrument op een aantal punten worden aangepast ten behoeve van een hogere betrouwbaarheid en betere toepasbaarheid. Om te beginnen is besloten om voor het vervolgonderzoek de grote categorie ‘overig (incl. geheel)’ te splitsen in ‘geheel’ en ‘overig’. Bovendien bleken enkele categorieën onduidelijk begreemd, waardoor de verschillende codeurs ze op verschillende manieren hanteerden. Een duidelijkere begrenzing van categorieën zal wellicht bijdragen aan een grotere interbeoordelaarsbetrouwbaarheid. Ook bleek een aantal categorieën zelden voor te komen in het nu geanalyseerde corpus. Mogelijk kunnen deze categorieën worden opgeheven, of kan een aantal categorieën die sterk op elkaar lijken worden samengevoegd.

Bij vergelijking van de toegekende codes is al een indruk ontstaan van de aspecten en eigenschappen die in recensies geëvalueerd werden in 1955 en 1995. Aspecten die in beide jaren veel worden gebruikt in evaluatieve uitspraken zijn: ‘stijl’ en ‘auteur’. De code voor ‘overig’ wordt in de analyse bij beide jaren veel toegekend aan uitspraken. Daarbij moet worden opgemerkt dat deze code ook wordt toegekend aan opmerkingen over het *gehele* werk. Aan de uitspraak ‘dit is een ontroerend boek’ wordt dan het aspect ‘overig’ (en de eigenschap ‘emotionaliteit’) gekoppeld. Opvallende verschillen in geëvalueerde aspecten tussen 1955 en 1995 zijn vooral gevonden in ‘plot’. ‘Plot’ wordt vaker geëvalueerd in recensies uit 1995 dan in recensies uit 1955. Bovendien zijn de uitspraken uit 1995 over de helderheid van de plot diverser dan die uit 1955. Bij de eigenschappen zijn vooral in de analyse van recensies uit 1955 veel uitspraken ‘overig’ genoemd. Van de geanalyseerde recensies uit 1995 kregen minder recensies de code ‘overig’. Verdere analyse moet uitwijzen of dit het gevolg is van een verschil in woordgebruik, waardoor de uitspraken uit 1955 moeilijker in te delen zijn met dit instrument, of dat er in 1955 meer algemene eigenschappen worden genoemd die niet verder in te delen zijn, zoals ‘goed’. Ontwikkelingen in eigenschappen zijn daarnaast vooral te vinden in ‘realiteit’ (frequenter in 1955 dan in 1995) en in ‘helderheid’ (frequenter in 1995 dan in 1955). Inhoudelijk verschillen de uitspraken over de eigenschap ‘realiteit’, hier gekoppeld aan het aspect ‘setting’, echter niet veel van elkaar in beide jaren.

Niet alleen de aspecten en eigenschappen in evaluatieve uitspraken lijken te zijn veranderd tussen 1955 en 1995, uit de kwantitatieve analyse blijkt ook dat in recensies uit 1955 vaker een relatief oordeel wordt uitgesproken dan in recensies uit 1995. Een kwalitatieve analyse van de uitspraken waarin een oordeel wordt gerelateerd aan de lezer laat bovendien een inhoudelijke verandering zien: in 1995 heeft een relatief oordeel meestal betrekking op een beperkte groep lezers die het boek zullen waarderen, terwijl het in 1955 ook een leesadvies kan zijn dat aangeeft voor welke lezers een boek geschikt is en voor welke lezers een boek ongeschikt (of zelfs ‘gevaarlijk’ is).

Vanwege de beperkte ruimte zijn hier slechts een aspect, een eigenschap en een kader besproken. In vervolgonderzoek kunnen alle mogelijke combinaties geanalyseerd worden. In een vervolg op het hier gepresenteerde pilotonderzoek zal het corpus aanzienlijk worden uitgebreid, zowel in aantal geanalyseerde jaren als in aantallen

recensies per jaar. Hierbij gaat het overigens net als in dit pilotonderzoek alleen om proza-recensies. Na analyse van een groter corpus recensies uit meerdere jaren kan worden bekeken of ontwikkelingen die men op (literair-)historische gronden zou verwachten, ook daadwerkelijk in recensies terug te vinden zijn. Zo is te verwachten dat het effect van de verzuiling in de loop van de tijd afzwakt en dat dat ook in de evaluatiedomeinen in de literatuurkritiek zichtbaar wordt. Een combinatie van een kwantitatieve analyse van de evaluatiedomeinen met behulp van het analyse-instrument en een kwalitatieve analyse van de ontwikkelingen binnen die domeinen biedt de mogelijkheid dergelijke verwachtingen te toetsen in een omvangrijk corpus.

Noten

1. Dit onderzoek is uitgevoerd in het kader van het NWO-programma *The Best Intentions: Literary Criticism in the Netherlands 1945-2005*. De auteurs zijn werkzaam als promovendi in het programma. Dank gaat uit naar de overige deelnemers: prof. dr. Peter Jan Schellens, prof. dr. Jos Joosten en dr. Tom Sintobin.

Literatuur

- Aschenbrenner, K. (1974). *The Concepts of Criticism*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Boonstra, H.T. (1979). Van waardeoordeel tot literatuuropvatting. *De Gids*, 142(4), 243-253.
- Buurman, P. (1996). *Duitse Literatuur in de Nederlandse Dagbladpers, 1930-1955. Een historisch-documentair receptie-onderzoek*. Amsterdam: Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam.
- Dijkstra, K. (1989). Canonvorming in de literaire communicatie: Indicatoren voor de analyse van de literair-kritische canon. *Spektator*, 18(3), 159-168.
- Fopma, M. (1999). Standpoints in literary reviews. In F.H. van Eemeren, R. Grootendorst, J.A. Blair & C.A. Willard (Eds). *Proceedings of the Fourth International Conference of the International Society for the Study of Argumentation* (pp. 204-207). Amsterdam: Sic Sat.
- Mooij, J.J.A. (1973). Problemen rondom literaire waardeoordelen. *De Gids*, 136, 461-473.
- Praamstra, O. (1984). De analyse van kritieken. *Voortgang: Jaarboek voor de Neerlandistiek*, 5, 241-264.
- Schellens, P.J. & Verhoeven, G. (1994). *Argument en tegenargument: een inleiding in de analyse en beoordeling van betogende teksten*. Groningen: Nijhoff.
- Schmuck, L. (1981). Literaturkritik und literarische Wertung. Aspekte einer inhaltsanalytischen Untersuchung deutschsprachiger Romankritik (1945-75). In H. Kreuzer & R. Viehoff (Eds.) *Literaturwissenschaft und empirische Methoden*. (pp. 96-115). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Verhoeven, G. (1988). Argumentatie in literaire en kunstkritiek. In F. van Eemeren en R. Grootendorst (Eds.). *Taalbeheersing in ontwikkeling: Lezingen van het VIOT-taalbeheersingscongres gehouden op 16, 17 en 18 december 1987 aan de Universiteit van Amsterdam* (pp. 14-21). Dordrecht: Foris.